



NECÂTÎ BEY DİVANI'NIN MİTOLOJİK VE EFSANEVİ ŞAHISLARI
MYTHOLOGICAL AND LEGENDARY INDIVIDUALS OF NECÂTÎ BEY'S DİVAN

Aslıhan ÖZTÜRK*

Öz

Mitoloji ve efsaneler Divan şiirinin en önemli kaynaklarından. Divan şairleri bilhassa Fars mitolojisinin tesiri altında kalmış ve Acem kökenli mitolojik şahıslara eserlerinde yer vermişlerdir. Şehnâme kökenli Acem padişahları Osmanlı padişahları için kıyas malzemesi olmuş, bu tür şahıslara bilhassa kasidelerde yer verilmiştir. Yine efsanevi aşk hikâyelerinin kahramanları da Divan şiirinde âşık ve maşuk için kıyas malzemesi olarak kullanılmıştır. Bu çalışmanın konusunu oluşturan Necâti Bey Divanı'nın da mitolojik ve efsanevi şahıslarla örülü olduğu görülmektedir. Necâti Bey Divanı'nın mitolojik ve efsanevi şahıslar bakımından değerlendirilmesi, 15. yüzyıl Divan şiirinde mitolojik ve efsanevi şahısların hangi bağlamlarda kullanıldığını gözler önüne serecektir.

Anahtar Kelimeler: Divan şiiri, Necâti Bey Divanı, Mitolojik ve Efsanevi Şahıslar.

Mythology and legends are the most important sources of Divan poetry. The Divan poets were especially influenced by Persian mythology, and they included mythological figures of Iranian origin in their works. The Persian monarchs of Şehnâme origin became comparison materials for the Ottoman sultans, and such persons were especially mentioned in the kasides. The heroes of the legendary love stories were also used as comparison materials for lover and loved in Divan poetry. It is seen that the Divan of Necâti Bey, which constitutes the subject of this study, is also woven with mythological and legendary persons. The evaluation of Necâti Bey's Divan in terms of mythological and legendary persons will reveal in what context the mythological and legendary persons are used in Divan poetry of the 15th century.

Keywords: Divan poetry, Necâti Bey's Divan, Mythological and Legendary Individuals.

Giriş

Mitoloji; destan, efsane, menkıbe, masal, legend vb. bütün alt dallarıyla beraber klasik Türk şiirinin en önemli kaynaklarından biri durumundadır. Divan şiiri için en mühim kaynaklardan biri olan mitoloji konusunda farklı tanımlar yapılmaktadır. Bu durum sosyal bilimlere ait bir kavramın mutlak tanımının yapılmasının güçlüğünden kaynaklanmaktadır.

"Mitoloji kelimesi, *myth* ve *logia* (*logos*) kelimelerinin birleşiminden gelmektedir. Yunanca kökenli olan bu kelimenin birinci kısmı olan *myth*'e çok çeşitli anlamlar verilmektedir. *Myth* ya da *mythos* söylenen sözdür; masal, öykü, efsane anlamına gelir. *Logos* kelimesinin ise akıl ve bilim gibi anlamları vardır" (Tökel, 2000: 5-6). Bu iki kelimenin anlamlarından hareketle mitolojinin mitleri araştıran ilim dalı olduğunu söylenebilir. Mitoloji kelimesi için yapılan tanımlara bakıldığında hepsinin "yaratma" kavramıyla ilişkili olduğu görülmektedir. "Mit her zaman için bir yaratılışa ilgilidir. Bir şeyin yaşama nasıl geçtiğini, ya da bir davranışın, bir kurumun, bir çalışma biçiminin nasıl yaratılmış olduğunu anlatır" (Eliade, 1993: 23).

Mit ve efsane sürekli birbirinin yerine kullanılan ve karıştırılan kavramlardır. Şükrü Elçin, Arapça *esâtir*, Farsça *efsane* ve Yunanca *mitos*, *mit* kelimelerinin aynı anlama geldiğini ifade eder (1981: 312). Behçet Necatigil ise efsanenin tanımını şöyle yapar: "Efsâne; bir tabiat olayının, bir varlığın, tabiat unsurlarından birinde olan bir değişikliğin, akıldışı ve olağanüstü açıklama ve yakıştırmalarla anlatılan şeklidir" (1988: 8). Efsanelerin bir kısmı evrenin ve yaratılışın kökenini izah etmesi bakımından mitlerle ilişkilidir.

Mit ve efsanenin tanımı konusunda farklı görüşler söz konusu olmakla birlikte mitlerin sanatla dolayısıyla edebiyatla ilişkili olduğu konusunda kaynaklar hemfikirdir. Nitekim "bir edebî eserin esas manası onun içindeki mit ve metaforlardan gelir" (Wellek-Warren, 1983: 258). Bir edebî eserdeki mitsel öğeler anlaşılmadan o edebî eserin bütünüyle tahlil ve tenkidi mümkün değildir. Edebî eserlerdeki mitsel unsurlar "ilk bakışta sezilecek şekilde yüzey yapıda bulunabileceği gibi, edebî metnin esas yapısını oluşturan iç içe girmiş anlam katmanlarının bir bakışta fark edilemeyecek derinliğinde de bulunabilir" (Tökel, 2000: 50). Şairlerin ve yazarların edebî eserlerinde mitolojiye başvurmaları, eserleriyle günümüz hayatının çeşitli yanlarına vurgu yapmaları açısından da önem arz etmektedir.

Mitolojinin sanatın bütün dallarına olduğu gibi, edebiyatın da çeşitli vadilerine kaynaklık ettiği bilinmektedir. Dolayısıyla klasik Türk şiirinin derinlerinde de mitolojik katmanların varlığı yadsınamaz bir

* Arş. Gör., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, aslihanozturk@kmu.edu.tr



gerçektir. Divan şiirinin mitolojiyle bağlantısı bilhassa Fars mitolojisi üzerine yoğunlaşmaktadır. Tanpınar'ın da belirttiği gibi divan şiiri "Fars edebiyatından yalnız kelime zevkini ve hayal sistemini almaz; onun yarı tarihî ve çok İslamlaşmış mitolojisini alır" (2010: 22). Divan şiirinin İran mitolojisinin etkisinde kalması İran edebiyatının ünlü eseri Şehnâme aracılığı ile olmuştur. "Özellikle Divan edebiyatının kuruluş ve gelişme yıllarında bu etki oldukça üst düzeydedir" (Şişman ve Kuzubaş, 2007: 12). Klasik Türk şiirinin, Şehnâme'de geçen peygamberlerin ve evliyaların kerametleri, Rüstem, Feridun, Behram Gur, Bijen, İskender gibi şahısların hayatları etrafında gelişen mitolojik ve efsanevi hikâyelerle örülü olduğu kabul ve tasdik edilmektedir.

"Divan şiirinin şahıs kadrosunun oluşmasında pek çok tesir sayılabilirse de özellikle mitolojinin yeri ayrı tutulmalıdır" (İnciroğlu-Alıcı, 2017: 103). Divan şairi, özellikle Acem kökenli mitolojik şahısları bir teşbih veya karşılaştırma unsuru olarak kullanmıştır. Bilhassa kasidelerde memduh, İran mitolojisine ait kahramanlarla mukayese edilmiş, daima onlardan üstün tutulmuştur. Divan şiirinin mitoloji ile bu denli güçlü bağı, divan şairlerinin eserlerinde mitolojik unsurların tetkik edilmesini gerektirmektedir.

Çalışmamızın konusunu oluşturan Necâti Bey klasik şiire hakiki edasını veren ilk büyük şairlerden olup Ahmed Paşa ile birlikte 15. yüzyılın en şöhretli şairlerindedir. Necâti Bey güzel ve ince hayallerle yazılmış şühâne gazelleriyle bilinmektedir. Necâti Bey Divanı klasik Türk şiirinde mitolojik ve efsanevi şahısların kullanımına güzel bir örnektir.

1. Acem Kaynaklı Şahıslar†

1.1. Cemşid

İran'ın mitolojik tarihinde Pişdâdiyan sülalesinden dördüncü padişaktır. Şehnâme'ye göre Cem demiri yumuşatıp silahlar, zırhlar imal etmiş, keteni, ibrişimi ve kıl ipliğini eğirerek değerli kumaşlar üretmiş, devlere su ile toprağı kardırıp kerpiçler, tuğlalar, saraylar yaptırmıştır. Kıymetli taşları işlemiş, pek çok hastalığın sebebini keşfetmiştir. Birçok madeni keşfedip kullanan Cem, kendisine Hz. Süleyman'ın tahtı gibi havada hareket eden taşlarla süslü bir taht yaptırmıştır (Şişman ve Kuzubaş, 2007: 126). Hükümdarlığının üç yüz yılı boyunca halk refah içinde yaşamış ölüm yüzü görmemiştir. Bütün bunlar nedeniyle kibre kapılan Cem Tanrı tarafından cezalandırılmış, tahtı Dahhâk'ın eline geçmiştir.

Cemşid Divan şiirinde memduha hitaben övgü malzemesi olarak kullanılır. Osmanlı padişahları divan şairleri tarafından sürekli Cem'le kıyaslanarak yüceltilmişlerdir. Necâti Bey Divanı'nda da Cemşid türlü mazmunlara konu olmuş, bilhassa kasidelerde övgü malzemesi olarak kullanılmıştır. Divan'da 6. kasidenin 26. beyitinde övülen padişah için güzel dileklerde bulunan şair, onun saltanatının Cemşid'inki gibi uzun ömürlü olmasını, Cemşid gibi kudret ve sefa dolu padişahlığının devamlı olmasını diler:

Ola sefâ vü 'aış ü murâd ile ber-devâm

Nite ki 'ahd-i Husrev-i Cemşid-iktidâr

K.6/26

Bir gün Cem, gezileri sırasında Azerbaycan'a gelir. Orada kendisine yüksek bir taht kurdurur ve üzerine oturarak etrafı çok kıymetli mücevherlerle süslü tacını da başına takar. O sırada güneş bütün parlaklığı ve ihtişamıyla Cem'in tacına vurunca etrafı müthiş bir ışık kaplar ve ona bakanlar güneşin yeryüzüne indiği zannına kapılırlar. O günden sonra Cem'e ışık manasına gelen şid kelimesi eklenerek Cemşid diye hitap ederler ve söz konusu gün Nevruz bayramı olarak kutlanır (Tökel, 2000: 133). Cemşid Divan şiirinde bu hikâye nedeniyle güç, kuvvet, parlaklık ve ihtişamın timsali olarak sıkça kullanılır. Necâti Bey de Sultan Mahmud'un övgüsü üzerine yazdığı kasidesinde onu güneş yüzlü ay ve Cemşid gibi kuvvetli ve ihtişamlı olarak ifade ediyor. Cemşid'in iktidarı döneminde Fars halkının bolluk, bereket ve mutluluk içinde olması gibi Sultan Murad döneminde de Osmanlı halkının gönlünün sevinçle dolduğunu belirtir.

Gönül eyyâm-ı tarab geldi husûsa Begimiz

Şeh-i Cemşid-fer ola meh-i hürşid-cemâl

K.16/14

Bir başka beyitte de güneşin her seher vakti Cem gibi kudretli padişahın ayağının altına döşeyecek kadar yıldızların sarı ışığını topladığını ifade eder. Bu beyitte de Cemşid'in tahtı üzerinde yüksekte oturup güneş gibi ışıklar saçması hadisesine telmih söz konusudur:

Her seher mihr zer-i encümü derer tâ kim

Şeh-i Cem-kadr ayağına döşeye ferş-i talâ

T.2/9

Cemşid kendisine nispet edilen Câm-ı cihan-nümâ ya da Câm-ı Cem denilen sihirli alet dolayısıyla da Divan şiirine konu olmuştur. İnanişâ göre bu aletten dünyanın dört bir tarafı görülebilirdi. Bu kadeh yedi

† Necâti Bey Divanı'ndaki kasideler K, gazeller G, kıtalar KT, terci-i bendler T, mersiyeler M harfi ile kısaltılmıştır. Beyitlerin altında harften sonra gelen sayı ilk sayı şiir numarasını, ikinci sayı ise beyit numarasını göstermektedir.



kat göğe benzer bir tarzda yedi madenden yapılmış üstünde de yedi yazı varmış (Tökel, 2000: 133-134). Necâti Bey Divanı'nda Cem'in cihânı gösteren câmu şarap kadehi için benzetmelik olmuştur. Meyhanede şarap sunan ve saygı gösterilen güngörmüş bir kişi olan pîr-i mugân Cem'in kadehi gibi ihtişamlı bir kadeh sunar, dolayısıyla Cem'in dönemini yaşatır:

Câm-ı cihan-nümâ ile Cemşid-i vakt eder
Pîr-i mugâna kişi nice hıdmet etmesin G.427/8

Cemşid'in Divan şiirinde en çok anılan yanlarından biri de şarabın mucidi olmasıyla ilgilidir. Cemşid Divan şiirinde şarap, zevk ve eğlence ile ilgili sayısız mazmun, teşbih ve telmihe konu olmuştur. Necâti Bey Divanı'nda bir beyitte sevgilinin dudakları Cem'in kadehi olarak düşünülmüştür. Bir başka beyitte ise şair kadehi bırakmasın diye şaraptaki kabarcıkların daima Cem'in kadehini hikâye ettiklerini söyler.

Müşkil olurdu gülmese gül bigi leblerin
N' olurdu zînet etmese Câm-ı Cemi ferah G.43/3

Elden koma ayağı diye muttasıl bana
Câm-ı Cemin hikâyetin eyler habâblar G.105/2

Şarabın tortusunu dahi içen kalender kişi Cem'in kadehini kötileyerek çelişkiye düşer:

Ey Necâti uş göresin ta'n eder Câm-ı Ceme
Rûzigârın rind-i dürd-âşâmı bayram ertesi G.568/7

Cem'in şarapla ve eğlence meclisleriyle sık sık anılması Divan şiirinde "Cem'in meclisi" şeklinde bir tabiri ortaya çıkarmıştır. Şarap içerek mest olan âşık, sevgilinin ayağına başını koymuş, bu nedenle Cem'in meclisinin şerefi herkesçe kabul edilmiştir. Zira Divan şiirinde sevgilinin ayağının tozu olmak bile âşık için ulaşılamayacak bir mertebedir. Cem'in mucidi olduğu şarap, âşığa uğur getirmiştir:

Mest olup yâr ayağına kodum başımı çün
Şeref-i meclis-i Cem oldu müsellemler bu gece G.534/7

1.2. Dahhâk

Cemşid'i öldürüp tahtına oturan efsanevi İran hükümdarıdır. Şeytan aşçı kılığında Dahhâk'ın sarayına gelir ve onu kandırarak iki omzundan öper. Dahhâk'ın iki omzunda iki tane karayılan peyda olur. Birçok usuller denemelerine rağmen yılanları yok etmenin bir çaresini bulamazlar, çünkü yılanlar kesildikçe büyümektedirler. Şeytan tekrar ortaya çıkar ve bu defa da hekim kılığında saraya girerek bu yılanların asla öldürülemeyeceğini, onların ancak her gün iki insan beyni yedirilirse etkisiz hale getirilebileceğini söyler. Ancak iki bilge kişi getirilen iki insandan birini serbest bırakarak yılanlara koyun beynini yedirmeyi öngörürler. Böylece insan soyu yok olmaktan kurtulur.

Dahhâk Divan şiirinde iki omzunda iki yılan olma özelliğiyle anılır. Necâti Bey Divanı'nda da bu özelliği ile anılıyor:

Şu denlü devlet-i Dahhâke güldü kim âhır
Bitirdi iki omuzda iki yılan hançer K.7/15

Divan şiirinde aşk meydanında sevgilisinden zulümler gören âşığın halini ifadede sevgili zaman zaman Dahhâk olarak tasavvur edilir. Sevgilinin iki omzuna düşen saçları Dahhâk'ın omuzlarındaki iki yılanla teşbih edilir. Necâti Bey Divanı'nda da sevgilinin saçları Dahhâk'ın insan beyni yiyen yılanlarına benzetilmiştir; zira sevgili de kendisine âşık olan kişilerin başını götürüp onları perişan etmektedir.

Baş götürürken iki omzunda mâr-ı zülf
Dahhâk gibi lebleri nice aceb güler G.153/2

Şehnâme'de kötülüğün, zulmün ve şerrin temsilcisi olarak anılan Dahhâk bin yıl tebaasına zulümlerde bulunmuştur. İranlıların "bin yıl yaşa" sözü onun bin yıl yaşamasından kaynaklanmaktadır (Yıldırım, 2008: 228). Necâti Bey de Dahhâk gibi bin yıl yaşamak isteyenlerin daima gülmeleri ve vakitlerini ferah içerisinde geçirmelerini öğütler:

Dehhâk gibi bin yaşamak arzû ise
Gül gibi gül her dem her demi ferah G.43/2

1.3. İskender



Eski kültürümüzün dinler tarihi, edebiyat, tasavvuf gibi hemen hemen bütün alanlarına girmiş tarihî-efsanevi bir şahsiyet olan İskender; Kur'an'da kıssası anlatılan ve peygamber olup olmadığı hususunda ihtilaflar olan Zü'l-Karneyn, Yunan tarihinde ismi zikredilen Büyük İskender ve bunların karıştırılmasıyla meydana gelmiş olan âb-ı hayâtı arayan İskender olmak üzere üç farklı kimlikle karşımıza çıkar. Divan şiirimizde bahsi geçen İskender, Zü'l-Karneyn'le Makedonyalı Büyük İskender'in karışımı bir şahsiyet olup, ikisinin maceraları ve hayatları birbirine karıştırılmıştır (Tökel, 2000: 187).

İskender Divan şiirinde en çok âb-ı hayât macerası ve yaptırdığı seddi ile anılmaktadır. İskender'in veziri Hızır'la beraber Zulümât ülkesine giderek âb-ı hayâtı yani ölümsüzlük suyunu araması Divan şiirinde en çok bahsi geçen mitsel hikâyelerdendir. Bu seyahat sırasında "İlyas da onlarla beraberdir. Hızır ve İlyas İskender'den ayrılarak âb-ı hayâtı aramaya başlarlar, yorulunca da bir pınar kenarında oturup karınlarını doyurmak isterler. Hızır yanında getirmiş olduğu pişmiş balıkları çıkarır, pından elini yıkarken bir damla su balığa sıçrar. Balık o anda canlanıp suya atlayınca bu suyun âb-ı hayât olduğunu anlarlar. Hızır ve İlyas bu sudan kana kana içer. Bu sırada onlara ilahi bir emir gelir ki bundan İskender'e söz etmesinler" (Pala, 2015: 3). Ölü balığın âb-ı hayât ile canlanması ve İskender'in âb-ı hayâtı içmeye lâyık görülmeşi Necâti Bey Divanı'nda İskender ile anılan mitsel hadiselerdendir:

Hayât âbını içip dirildi mâhi-i tîg

Bu ayşî etmedi İskendere Hakk erzâni

K.25/20

Divan'da sevgilinin ayva tüyleri rengi dolayısıyla Zulümât, dudakları da ölümsüzlük vaat etmesi açısından âb-ı hayât olarak anılıyor:

Ey Sikender-kadr hatt-ı Hızırının

Âb-ı hayvânu değil mi leblerin

G.301/5

İskender'in arzusuna ulaşamadan döndüğü Zulümât ülkesi seferinin ardından insanlar, Ye'cüc ve Me'cüc adlı kavmin saldırılarının önlenmesini isterler. İskender de yanındaki bilginlerle beraber bu kavmin geçiş yeri olan bölgelerin demir, taş, katran ve kireç karışımından yüksek ve geçilmez duvarlarla kapatılmasını emreder. Bu duvarlara Sedd-i İskender adı verilir. Necâti Bey Divanı'nda da Ye'cüc kavmi fitne çıkarma özelliği ile Sedd-i İskender ile birlikte anılıyor:

Eyledi âhir zemânın fitnesi ye'cucuna

Devletin Sedd-i Skender gibi bir hısn-i hasîn

K.20/45

Neye derlerdi kim olmaz yalnız taş divâr

Fitne Ye'cücüne ey sedd-i Skender hâtem

K.19/3

İskender ile birlikte bahsi geçen efsanevi unsurlardan biri de Âyine-i İskender'dir. İskender Mısır'ı fethettikten sonra İskenderiye şehrini kurmuş. İskenderiye'ye onun emriyle yüksek bir yere ayna konulmuş, rivayete göre o aynadan bir aylık yolda olan gemiler görünürmüş. Böylece şehrin güvenliği sağlanmış.

Gel beyân etsin cihânın hâlini

Hazrete âyine-i İskenderi

KT.86/3

Kimi beyitlerde de sevgiliye hitaben, sahip olunan güzelliğin geçiciliği âyine-i İskender'in bile geçici olması mazmunuyla ifade edilmiştir:

Bir kıl üzredir esâsı hüsnün etme i'timâd

Rûzigâr Âyine-i İskendere verdi halel

G.342/3

1.4. Neriman ve Sam

Şehnâme'de adı geçen ünlü kahramanlardandır. Neriman, Sam'ın babasıdır. Divan şiirinde Sam ve Neriman kahramanlık ve yiğitlik sembolü şahsiyetlerdir. Şairler, övdükleri şahısların üstünlüklerini ifade etmek için, diğer Acem kahramanlarını olduğu gibi Neriman ve Sam'ı da kullanırlar. Efsanevi kahramanlar olan Neriman ve Sam, övülen kişinin yanında bir hiç mesabesindedir. Nitekim Necâti Bey Divanı'nda da övülen kişinin karada ve denizde yaptığı yiğitliklerin yanında, Sam ve Neriman'ın hikâyelerinin hepsinin efsane olduğu belirtilmiştir.

Eğer berren eğer bahren dil-âverlikler ettin kim

Kamu efsanedir destanları Sam ü Nerimanın

K.13/24

1.5. Dârâ

Şehnâme'nin ünlü kahramanlarından. Keyâniyan sülalesinin dokuzuncu ve sonuncu padişahıdır. Rivayetlere göre Dârâ İskender'le yapmış olduğu bir savaş akabinde İskender tarafından öldürülmüştür, bir başka rivayete göre ise savaştan kaçarken öldürülmüştür. Dârâ, Divan şiirinde adı en çok geçen Acem



hükümdarlarından birisidir. Büyük bir saltanat ve şaşaa'ya malik olması, İskender'le olan efsanevi savaşları, taç ve tahtıyla dillere destan olmuş bir hükümdar olması, divan şiirinde adından çokça bahsedilmesine neden olmuştur. Dârâ, Divan şiirinde, bir ululuk, azâmet ve şaşaa sembolüdür. Genellikle memduh övülürken onun üstünlüğünü ifade için kullanılmışsa da, bazen de dünya hayatının geçiciliğini ifadede zikredildiği olmuştur (Tökel, 2000: 150-155). Necâtî Bey Divanı'nda Dârâ, sözcüğün "hükümdar" anlamıyla cinaslı olarak İskender ile birlikte anılıyor. Memduh güç ve başarı bakımından İskender ile Acem hükümdarları ise İskender tarafından yenik düşürülen Dârâ ile özdeşleştiriliyor:

Senin destür olduğun bu gün İskender-i Rûma
Acem dârâları gibi yerin dar etti Dârânın K.13/33

Necâtî Bey'in bir gazelinde ise sevgilinin misk kokulu saçlarının bir telinin bile Dârâ'nın ülkesiyle değiştirilmeyeceği ifade ediliyor. Görüldüğü gibi burada sevgilinin itibarının yüceliği karşısında Dârâ gibi şaşaa'lı bir hükümdarın ülkesinin bile kıymeti olmadığı belirtilerek sevgili yüceltiliyor.

Cân verip asılırsa bu miskin selâsilin
Bir kılını memâlik-i Dârâya vermezsin G.405/2

1.6. Keyhüsrev

Kavus'tan sonra tahta geçen İran padişahıdır. Şehzade iken inanılmaz bir hızla büyümesi, önce eline geçirdiği bir değneği büküp bağırsaktan yaptığı ipi değneğin ucuna bağlayarak yedi yaşında ceylan avına, on yaşında kurt, aslan avına çıkması gibi pek çok olağanüstü özelliği vardır. Keyhüsrev'in tahta geçtikten sonra yaptığı işlerden ilki İran ordusuna verdiği düzendir. Bu düzenden Firdevsi övgülerle söz ediyor ve hem ordu düzeni hem olağanüstü yetenekleri hem de kimi zaman gâibden bilgiler vermesiyle İranlıların gözünde efsanevi bir kişiliğe bürünüyor (Tökel, 2000: 211-214). Keyhüsrev diğer Acem kökenli mitolojik şahıslar gibi Divan şairleri tarafından bir kıyas malzemesi olarak kullanılan iktidar, saltanat, kudret ve ihtişam sembolü bir şahsiyettir.

Necâtî Bey Divanı'nda Keyhüsrev'e sadece bir beyitte rastlanır. Şair memduhu överken Dârâ, Keyhüsrev gibi Acem hükümdarlarının memduhun kapısında ancak köle olabileceklerini söyleyerek memduhu yüceltir.

Hân Muhammed ki o gerdün azamet der-gehinin
Bendesi olmağa Keyhusrev ü Dârâ kâyil K.14/18

1.7. Rüstem ve Keykubad

Rüstem Sam'ın torunu, Zal'ın oğludur. Uzun boylu, iri yapılı, güçlü anlamlarına gelen "Tehemten" sıfatıyla da anılan Rüstem, çoğu zaman kılıcı, hançeri, gürzü, yayı ve bileğinin gücü ile kahramanlık sembolü olarak anılır (Şişman ve Kuzubaş, 2007: 157). Rüstem tıpkı dedesi Sam ve babası Zal gibi İran padişahına öğüt ve akıl verebilen, onlara danışmanlık yapan, bir şey istediği zaman padişah tarafından ricası asla geri çevrilmeyen, yeri geldiğinde padişahu şiddetle azarlayıp çekip giden, kendisine danışılmadan hiçbir kararın alınmadığı büyük bir otorite sahibidir. Rüstem, bütün dünya mitolojik anlatılarında örneği olan, olağanüstü bir doğumla doğan, olağanüstü güçlere sahip, et ve kemikten oluşan canlılarla savaştığı kadar görünmeyen büyümlü nitelikleriyle kimsenin ağzına bile almaya cesaret edemediği esrarengiz varlıklarla savaştığı, kimseye nasip olmayan sihirli teçhizatla olağanüstü işler başaran efsanevi şahsiyetlerden biridir. Rüstem'in adı her zaman kahramanlık, yiğitlik, yardımseverlik sözcükleriyle birlikte anılmıştır. Rüstem Necâtî Bey Divanı'nda memduh için kıyas malzemesi olmuş, memduh karşısında Rüstem zavallı, güçsüz olarak anılmıştır:

Çıkardık elden anı kim eline girse idi
Zebûn ola idi destinde Rüstem-i Destân M.4/4

Keykubad ise Şehnâme'de adı geçen hükümdarlardan biridir. Keykubad Şehnâme'de adaletiyle çokça övülmüş ve Divan şiirine de bu yönüyle yansımıştır. Efsanevi Acem hükümdarlarından biri olan Keykubad Divan şiirinde aynı zamanda ululuk, azâmet ve şaşaa sembolüdür. Necâtî Bey Divanı'nda Keykubad Rüstem ile birlikte anılıyor. Memduh, sahip olduğu adalet ve şaşaa ile Keykubad'ı bile utandıracak kadar üstündür. Güç ve savaşma kabiliyeti konusunda da Rüstem'i geride bırakacak derecededir:

Bezmine inse hacil ola gide Şâh Kubâd
Rezmine binse mesâf edemeye Rüstem-i Zâl K.16/18

1.8. Feridun



Pişdadiyan hanedanının altıncı hükümdarı olan Feridun Dahhâk'ı mağlup ederek geçtiği İran tahtında 500 yıl hükümdarlık yapmıştır. Feridun'un babası Abtin, beyni Dahhâk'ın yılanlarına yedirilmek üzere Dahhâk tarafından öldürülür. Büyüyünce babasının Dahhâk tarafından öldürüldüğünü duyan Feridun intikam ateşiyle tutuşur. Dahhâk'ı savaşta yenerek tahta geçer. Feridun edebiyatta adalet, iyilik ve uzun ömürlülüğüyle anılır. Bilhassa kasidelerde memduh övülürken Feridun gibi güçlü kudretli bir kişi olarak anılır. Necâti Bey Divanı'nda da memduh övülürken cihana hükmetme ve Feridun gibi kudretli olma vasıflarıyla ele alınıyor:

Altunlu giydi çıktı gümüş taht üstüne
Hükm eyledi cihâna Feridün-fer nişân K.21/20

1.9. İsfendiyar

Keyâniyân sülalesinden Güştasb'ın oğludur. İranlıların efsanevi büyük kahramanlarından biridir. Heft-han adı verilen bin bir tehlikelerle dolu yolu sadece iki kişi geçmişti; biri Rüstem, biri de İsfendiyar'dı. İsfendiyar, Rüstem'le yaptığı savaşta ölmüştür. (Tökel, 2000: 182). İsfendiyar Divan şiirinde kahramanlık sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Necâti Bey divanında bir mersiyede memduha "Zamanın İsfendiyarı" şeklinde hitap edilmektedir:

Figân ü âh kim oldu yiğitliğinde tebâh
Sfendiyâr-ı zaman Şah-zâde Abdullah M.4/8

1.10. Hüsrev

İran Sasani Padişahu Nuşirevan'ın torunu, Hüsrev ü Şirin mesnevisinin erkek kahramanıdır. Hüsrev, İran efsanevi hükümdarlarından biridir. Kendisine Perviz lakabı verilmiştir. Hüsrev Şirin'e olan aşkı yüzünden dillere destan olmuş, tarihî kişiliği ortadan kalkarak tamamen efsanevi bir karaktere bürünmüştür. Divan şiirinde de bu kimliğiyle karşımıza çıkar. Yaptırdığı saray ve sahip olduğu hazineler dillere destandır. Hüsrev, Hüsrev ü Şirin veya Ferhad ü Şirin mesnevilerinin sevgilisine kavuşan âşık timsalidir. Hüsrev kelimesi padişah anlamıyla sık sık tevriyeli olarak kullanılır.

Necâti Bey Divanı'nda Hüsrev, akıllı ve dirayetli veziri Şâvur ile birlikte anılmıştır:

Görünür güller budaklarda seher-geh sanasın
Sûret-i Pervîzdir Şâvûr aşpıdır yer yerin K.20/16

Hüsrev'in efsanevi iki atı Gülgûn ve Şebdîz de Necâti Bey Divanı'nda zikredilmiş ve bu isimlerin kelime manaları da göz önünde bulundurularak tevriye sanatı yapılmıştır. Sevgilinin saçları siyah renkli olması nedeniyle gece renkli, kara anlamlarına gelen Şebdîz'e benzetiliyor. Sevgilinin yanakları ise Gülgûn yani gül renkli olarak ifade ediliyor.

Ruhu gül-gûnuna Şebdîz saçın koşmağ ile
Çiğnedir halkı yürür nâz semendin yenemez G.212/4

2. Efsanevi Aşk Hikâyelerinin Kahramanları

2.1. Leylâ vü Mecnûn

Arap kaynaklı bir aşk hikâyesidir. Pek çok kaynağın bir efsane olarak nitelediği Leylâ ile Mecnûn'un hikâyesi pek çok şairin mesnevisinin konusu veya yazdığı bir şiirin ya mazmunu ya telmihi olmuş, Divan şiirinde en çok işlenen mevzuların başında gelmiştir.

Şairler Mecnûn'un malum macerasını ele alarak neredeyse sayısız mazmunlar oluştururlar. Mecnûn'un Leylâ ile olan mektep arkadaşlığı, ona âşık olması, çöllere düşmesi, orada vahşi hayvanlarla ünsiyeti, kuşların başına yuva yapması, ayaklarının zincire vurulması, sonunda Leylâ'ya kavuşmasına rağmen onu tanımaması gibi cihetleriyle çok yönlü olarak ele alınır. Necâti Bey Divanı'nda Leylâ ile Mecnûn hikâyesine 23 beyitte telmih söz konusudur. Necâti, benefşe redifli kasidesinde Mecnûn'un Leylâ'ya kavuşamaması gibi benefşenin de güle ulaşamayacağını dile getirir. Nitekim Divan şiirinde benefşenin "bahçeye koku almaya gelip aşka düşen, sevgili özlemiyle boynu bükülmüş, aşk elinden yalnızlık köşesine çekilmiş âşık bir çiçek" (Zavotçu, 2013:123-124) olarak tasvir edildiği bilinmektedir. Bu özellikleriyle benefşe tıpkı Mecnûn gibi âşıklık timsalidir:

Mecnûn gibi bulamadı Leylâ'ı ile kurbet
Sa'y edip eremez gül-i gül-zâra benefşe K.22/10

Leylâ saçının aşkı ile dağlara düşmüş



Mecnûn gibi âşüfte vü âvâre benefşe

K.22/20

Divan şiirinde Mecnûn, kelimenin deli, çılgın manasıyla; Leylâ ise karanlık gece manasıyla birlikte tevriyeli olarak kullanılır. Necâtî Bey Divanı'nda da Leylî renk bağlantısı kurularak sevgilinin saçlarıyla ilişkilendirildiği gibi Mecnûn da kalıp bir ifade olarak "mecnûn olmak" yani deli olmak şeklinde ifade ediliyor:

Yine ol gözleri âhu seni etmiş

Ey Necâtî gözüne yine beyâban görünür

G.80/5

Kimi beyitlerde de şair kendi aşk macerasını Leylâ ile Mecnûn hikâyesine benzeterek kendisini Mecnûn ile özdeşleştirir, başka bir deyişle Mecnûn ile hemdem olur.

Fikr-i sevdâ ser-i zülfün ucundan güzelim

Kıssa-i Leyli vü a dönübdür meselim

G.366/1

Düşde aşkın hâletin a sordum dedi kim

Sana hem-demdir Necâtî bâde birdir câm iki

G.622/9

Mecnûn'un çöllerde vahşi hayvanlarla ünsiyeti Necâtî Bey Divanı'nda telmih edilen bir başka konudur. Vahşi bir hayvan olan âhû, güç avlanmalarından kinaye olarak haşin dilberlere, gözlerinin letafetinden dolayı güzel gözlü sevgiliye benzetilerek Mecnûn ile birlikte anılıyor:

Çeşm-i âhû dâğ-ı hasret gibidir

Leylî olmayınca a şikâr

G.99/5

Nazar kıldı bana ol çeşm ü ebrû

Enis oldu yine Mecnûna âhû

G.441/1

2.2. Ferhâd u Şîrîn

Ferhâd ile Şîrîn'in efsanevi aşk hikâyesi İran edebiyatında Hüsrev ü Şîrîn şeklinde işlenen mesnevi konularından biridir. Bu hikâye Ferhâd, Şîrîn ve Hüsrev'den oluşan üç kahramanlı bi aşk hikâyesidir. "Ferhâd şark edebiyatında aşk uğrunda en büyük müşkülleri yenen kahraman olarak zikrolunur" (Onay, 2013: 177). Divan şiirinde de bu yönüyle anılan Ferhâd, sevgilisi Şîrîn'e kavuşma yolunda Bisütün dağına delen kahramandır. Ferhâd da Mecnûn gibi Divan şiirinde sevgiliye kavuşamayan âşığı sembolize eder.

Necâtî Bey Divanı'nda Ferhâd ile Şîrîn'in hikâyesine 24 beyitte telmih söz konusudur. Ferhâd hemen her beyitte bağrına taşlar basan, fedakâr, gam mektebinin talebesi, gözleri kanlı bir âşık olarak karşımıza çıkar:

Cûş edip kanlı yaşı lâle gibi Ferhâdın

Kızarıpdr yine dağlar eteğiyle yakalar

G.168/2

Ağlamakda inlemekde doğramakda bağrını

Dağlar Ferhâd ile hem müşterekdir hem müşâ'

G.262/4

Kimi beyitlerde Necâtî Bey, Ferhâd ile Hüsrev'i mukayese ederek fedakâr bir âşık olan Ferhâd'ın tarafında olmuştur:

İzzet-i dünyâdan ise kûh-ı uzlet yigcedir

Vasl-ı Husrevden gam-ı Ferhad yigdir ey Habib

KT. 8/1

Bazı beyitlerde de sevgiliye kavuşamayan âşığı temsil eden Ferhâd ve Mecnûn birlikte anılmış ve onların dillere destan aşkları küçümsenmiş, böylece şair kendi aşkını yüceltmıştır. Bu tür beyitlerde âşıklık timsali olan Ferhâd ve Mecnûn kıyas malzemesi olarak kullanılmışlardır:

Derd ü mihnet ger bu ise í tikâdım ol durur

Çekmedi Mecnûn belâ vü görmedi Ferhâd aşk

G.276/2

Şöyle kim Hak vere Mecnûn ile Ferhâda hayât

San'at öğretmek olur ol iki bî-kârlara

G.465/7

2.3. Yûsuf u Züleyhâ



Doğu edebiyatlarında konusunu Kur'ân'dan alan aşk hikâyesidir. Divan şairleri Kur'ân'daki bu hikâyeden, Mısır Azizi'nin karısının Yûsuf'a olan aşkını kendilerine konu olarak almışlar ve bu kıssaya pek çok efsanevi motifler de ekleyerek Yûsuf u Züleyhâ adını verdikleri mesneviler yazmışlardır. "Züleyhâ'nın Yûsuf'u kendi sarayına davet ederek ondan kâm almak istemesi fakat Yûsuf'un buna yanaşmayarak ondan kaçmaya çalışması, kaçarken Züleyhâ'nın koşarak Yûsuf'un gömleğini arkadan yırtması ve akabinde Yûsuf'un zindana atılması hadisesi şairler için büyük bir ilham kaynağı olmuş ve bu hadise vesilesiyle divan şiirinde çok değişik, süslü, alabildiğince zengin ve girift tabloların oluşmasına sebep olmuştur" (Tökel, 2000:316). Necâtî Bey Divanı'nda Yûsuf peygamber pek çok beyitte anılmasına karşın Yûsuf u Züleyhâ hikâyesine telmihte bulunan sadece bir beyit söz konusudur. Beyitte saba rüzgârının, Yûsuf'un peşinde koşan Züleyhâ gibi gülün ardında olduğu tasvir edilir. Yûsuf'un gömleği nasıl Züleyhâ tarafından yarıldıysa gonca da saba rüzgârı tarafından açılarak güle dönüşür:

Şöyle kim ardındadır dâ'im Züleyhâ-veş sabâ
Sezmezem gül Yûsufunun kala dâmânı dürüst G.36/2

Sonuç

Mitolojik ve efsanevi şahısların Divan şiirinin kadrosu içerisinde mühim bir yeri vardır. Divan şairleri bilhassa Fars mitolojisi etkisinde kalmışlardır. Necâtî Bey Divanı'nda da Acem kökenli mitolojik şahısların ağırlıklı olarak kullanıldığı görülmektedir. Şehnâme kökenli mitolojik şahısların Necâtî Bey Divanı'nda daha çok kasidelerde memduh için kıyas malzemesi olarak kullanıldığı görülmektedir. Kasidelerde övgüsü yapılan Osmanlı sultanları yahut diğer devlet adamları Acem kökenli mitolojik şahıslarla kıyaslandığında her zaman daha üstün oldukları kabul ve ifade edilir.

Acem kökenli mitolojik şahıslardan sonra Necâtî Bey Divanı'nın şahıs kadrosunda ikinci olarak efsanevi aşk hikâyelerinin kahramanları gelir. Bu kahramanlara ise daha çok âşık, maşuk ve rakip üçgeninde yazılan aşk konulu gazellerde rastlanır. Bu kahramanların hikâyeleri çerçevesinde oluşan mazmun ve mefhumlara yer verilerek beyitler telmih unsurlarıyla örülmüştür. Şair bazen de bu şahısları kendi aşkının daha üstün olduğunu dile getirmek amacıyla kıyas malzemesi olarak kullanır. Sonuç olarak Necâtî Bey Divanı'nın mitolojik ve efsanevi şahısların kullanımı hususunda iyi bir örnek teşkil ettiğini ve Necâtî Bey'in Divan şiirinin kuruluş aşamasında kullandığı ince hayaller ve mazmunlarla klasik şiire hakiki edasını veren ilk şairlerden olduğu görülmüyor.

KAYNAKÇA

- ELÇİN, Şükrü (1981). *Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
ELIADE, Mircea (1993). *Mitlerin Özellikleri*, (Çeviren: Sema Rifat), İstanbul: Simavi Yayınları.
İNCİRLİOĞLU, Yunus ve ALICI, Gülcan (2017). "Sünbülzâde Vehbî Divanı'nın Acem Kaynaklı Efsanevi ve Mitolojik Şahısları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar*, S. 51, ss.102-108.
NECATİGİL, Behçet (1988). *100 Soruda Mitolojya*, İstanbul: Gerçek Yayınları.
ONAY, Ahmet Talât (2013). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, (Hazırlayan: Cemal Kurnaz), Ankara: Berikan Yayıncılık.
PALA, İskender (2015). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Kapı Yayınları.
ŞİŞMAN, Bekir ve KUZUBAŞ, Muhammet (2007). *Mitik, Destanı, Masalı, Efsanevi ve Tarihî Unsurlar Açısından Şehnâme'nin Türk Kültür ve Edebiyatına Etkileri*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
TANPINAR, Ahmet Hamdi (2010). *19uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
TARLAN, Ali Nihat (1992). *Necâtî Beg Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
TÖKEL, Dursun Ali (2000). *Divân Şiirinde Mitolojik Unsurlar Şahıslar Mitolojisi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
WELLEK, Rene ve WARREN Austın (1983). *Edebiyat Biliminin Temelleri*, (Çeviren: Ahmet Edip Uysal), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
YILDIRIM, Nimet (2008). *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
ZAVOTÇU, Gencay (2013). *Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü*, İstanbul: Kesit Yayınları.